

Љиљана Грчић¹

ИСТОРИЈСКИ СПОМЕНИЦИ У МАЧВИ, ШАБАЧКОЈ ПОСАВИНИ И ПОЦЕРИНИ У ФУНКЦИЈИ РАЗВОЈА ТУРИЗМА

Извод: Објекти туристичких екскурзија могу бити споменици, спомен места и објекти повезане са историјским догађајима, делатношћу историјских личности, подвизима хероја; места археолошких ископавања, изложбе историјских и замишљених музеја. Многи догађаји током дуге историје српског народа који су се збили на територији Мачве, Шабачке Посавине и Поцерине, овековечени су спомен-обележјима, који имају не само културно-историјски, већ и национални значај. Па ипак, упркос интересовању не постоји туристичка промоција ових објеката нити пратећа сувенирска понуда. Разноликост и богатство споменика овог историјски значајног подручја, може се туристички валоризовати, посебно у екскурзионом и транзитном туризму.

Кључне речи: историјски споменици, туризам, Мачва, Поцерина, Посавина, Шабац

Abstract: Destinations of tourist excursion may be represented by monuments, memorial places, buildings related to the historical events, activities of important historical persons and heroic actions as well as by archeological locations, exhibitions of historical and related museums. Numerous events from the long history of Serbian nation that occurred on the territory of Macva, Sabacka Posavina and Pocerina, are marked as memorial places of cultural-historical and national importance. Despite existing interest in these places, there is no adequate tourist promotion and souvenir offer. Diversity of monuments in this historically important area could be valued in tourism, especially through excursions and transit activities.

Key words: historical monuments, tourism, Macva, Pocerina, Posavina, Sabac

Увод

Споменик је неодвојив од историје чији је сведок и од средине где је ситуиран (Међународна повеља, 1964). Већина аутора у историјске споменике убраја оне који означавају војне догађаје, народно – ослободилачке борбе и устанке, личности и догађаје који су допринели државно – политичкој изградњи земље. Ови споменици имају меморијалну, понеки идеолошку, а готово сви и едукативно-туристичку функцију. Последњих деценија XX века улога културе сећања је у порасту. Према Нори, француском историчару, *места сећања* треба посматрати у свеобухватнијем културолошком светлу, што подразумева да се појмовни контекст односи подједнако на *места* као маркере битака, склапање мировних уговора, крунисања, итд., али исто

¹ Мр Љиљана Грчић, дипл. географ, Београд

тако и на *личности* које на свој начин представљају израз колективне свести и националне самобитности (Марјановић, 2009). Циљ овога рада је да анализира део споменичког наслеђа Мачве, Шабачке Посавине и Поцерине, које је значајно у историјском памћењу нашег народа, културном пејзажу и туристичкој понуди. Због обима рада шири делови текста су изостављени, али се надамо да ће овако сажет преглед бити од користи приликом планирања ђачких и других туристичких екскурзија.

Историјски споменици као објекти културно-историјског туризма

Основна туристичка функција споменичког наслеђа је сазнајни туризам, док естетски и забавни мотиви и рекреативни мотиви имају помоћно значење. Мелани Смит међу шест субкатегија, обједињених у културно-историјски туризам, на првом месту наводи историјски туризам, базиран на интерпретацији и представљању прошлости, у коме главни мотивациони фактор представљају уникалне историјске знаменитости (Smith, 2003). Њихова атрактивност везује се за историјску вредност и важност као и однос према значајним личностима, који су учествовали у развоју историје. „Ни у једном крају наше отаџбине – каже М. Ђ. Милићевић - није песма прославила српско оружје толико, колико на земљишту шабачког краја; мало се још где могло пролити толико крви за одбрану не само овог парчета земље, које се данас зове Србија, него за опстанак српског племена и имена, колико је проливено у шабачком округу; мало који округ представља толико јунаштва мишице и ума, колико находимо у овоме...“ (Милићевић, 1876). Шабачки округ је дао српској историји: Попа Луку, Милоша Поцера, Стојана Чупића, Проту Николу Смиљанића, Јована Белова, Срдана Илију и толике друге. Научни ауторитети су „оправдано истицали њихово јунаштво, како треба за слободу умрети и како треба Србију волети. Осим јунака, шабачки округ дужан је и срећан да захвално помиње неколико имена, која, и ако нису задужили свој народ сабљом на бојном пољу, учинили су оно што је слава међу народима, што је украс међу појединцима“ (Милићевић, 1876).

Екскурзије на тему српских устанака и ослободилачких ратова откривају места историјских победа у бојевима на Мишару, на Салашу, на Дубљу, на Церу, као и војно умеће истакнутих војсковођа и команданата: Карађорђа, Поп Луке Лазаревића, Милоша Обреновића, Степе Степановића, Живојина Мишића. У екскурзијама треба показати најбоље црте и борбене традиције српских војника: храброст, истрајност, пожртвовање, хуманост. У тим екскурзијама треба осветлити: праведни карактер ратова које су Срби водили, масовни хероизам на фронту и у позадини, жртве које је однео рат. У екскурзионе маршруте укључују се најразноврснији

објекти: споменици, обелисци, меморијални комплекси, некрополе, гробови, заједничке гробнице (костурнице), посебно заштићени објекти; саобраћајни (железница, аутомобил, сеоски пут, мост), хидротехнички, војно-инжењерски објекти, повезани са ратним догађајима; делови предела – места бивших битака; борбене реликвије (заставе, оружје, ордени) и личне ствари учесника битака (фотографије, дневници и др.), који се најчешће излажу у музејима. Места битака после много година чине се сасвим другачија, зато вођа екскурзије треба да реконструише спомен место онаквим какво је оно било у време рата, уз помоћ очигледних средстава (фотографије, карте, схеме). Показивање споменика и монумента, скулпторних ансамбала, пожељно је почети са претходним разгледањем. После тога водич открива идејни садржај споменика (са напоменом у част којих догађаја је он подигнут), при том се примењују само елементи уметничке анализе. Извођење историјских екскурзија захтева од водича дубоко познавање историје, знаменитих историјских догађаја, меморијалних места битака, умење да исцрпно анализира историјске објекте, да зна да се сналази на картама, схемама, амблемима, да познаје војну терминологију. Говорећи о току војних догађаја, водич мора тежити да их предаје у динамици. Томе погодује методички начина кретања (Хуусконен, Глушанок, 2007). Карте и схеме омогућују да се представи распоред војске, ток битке, да се објасни замисао команданта, план противника. Садржај екскурзије обогаћује и појачава њен емоционални ефекат примена техничких средстава: преслушавање снимљеног гласа, снимци песама из ратног доба, стихови, исечци из музичких дела, документарни филмови.

Као туристички ресурс, историјска места се деле на две групе: Без трајних материјалних остатака и одбрамбене линије, утврђења и тврђаве. Међу ове друге спадају тврђава у Шапцу, остаци тврђава у Дебрцу и на Церу (Коњуша, Видин Град и Тројан). Према М. Николићу и Црнобарски шанац, има прилику да "оживи". Недалеко од њега постоји мотел "Мачванска кућа" где се одржавају познате "Хајдучке вечери" посвећене хајдук Станку. Организатори би могли да обогате програм тих такмичења, тако што би откупили шанац и појас око њега широк 100 m и вратили му амбијенталну аутентичност (Николић, 1997).

Меморијални споменици и костурнице

Мартиролошка места су генетски повезана са бојиштима. Основне форме су војна гробља, меморијални споменици, костурнице, концентracиони логори. Меморијали и костурнице се граде на местима догађаја, постављањем гранитних или мермерних споменика у чијим приземним просторима се чувају остаци погинулих. Спољашњи облик симболизује

победу, смисао њиховог самопожртвовања (фигура устремљеног борца, бронзани или гранитни лаворови венци, спомен крст и други слични украси) (Апостолов, 2003).

Споменик и спомен костурница у Чокешини која се налази у манастирској порти, чува сакупљене кости 303 хајдука из дружине браће Недић, који су изгинули у сукобу са Турцима на брду Џајевцу, крај Липовог потока (Јевтић М., 1983). Споменик је израдио Италијан, Никола Туе. Споменик је висок преко 4 m, урађен од гранита из чокешинског мајдана поред реке Нечаје, односно "од камена тамошњих мајдана, камено-затворено плаве боје, испрсан жутим и белим жицама неједнаке дебљине и дужине" (Чупић, 1900). На масивном, квадратном споменику у облику стеле са двоводним кровом, у полукружним плитким нишама, на четири стране, уклесани су натписи и стихови, које су саставили песник Владимир Јовановић и свештеник Н. П. Станојевић. Горњи део споменика, обликован као камени кров са настрешницом, украшава камени крст. Са западне стране урезани су датуми када се одиграо бој на Чокешини и када је споменик откривен: "Априла 16. 1804. године. За владања Краља Србије Александра I. октомбра 7. 1890. године". Споменик је постављен на четвртасто високо постоље, на коме су на све четири стране у плитком рељефу, приказани: калпаци, укрштени мачеви и пушке. Са стране постоља на тростепеном постаменту, на сваком углу стоје по једна камена граната у облику кугле (Чупић, 1900).

Споменик Карађорђу и мишарским јунацима подигнут је 8. 9.1906. године, у оквиру прославе 100-годишњице Првог српског устанка. Споменик је висок око 6,5 m, има облик стуба постављеног на квадратно постоље, које лежи на четворостепеном широком постаменту, димензија 3,62 x 3,62 m. На врху споменика је двоглави орао са раширеним крилима који симболизује победу српске војске, израђен од бронзе, окренут Босни и једном делу Срема. На споменику је исписана посвета: "*Карађорђу и мишарским јунацима 1806 – 1906*"; "*Дриносавско коло јахача*"; "*Кнез Михаило*"; "*У име захвалног потомства*"; "*О стогодишњици мишарске битке*". Споменик од сивог клесаног гранита из подрињског каменолома у Радаљу, израђен је у каменорезачкој радњи Љубе Матића у Шапцу. Око споменика постављена је ограда од кованог гвожђа. Народни музеј из Шапца је 1981. године уредио сталну Меморијалну поставку "Мишарска битка" (садашњи Музеј "Мишарска битка") у сеоском Дому културе. На предњој фасади Музеја је 1986. године урађен мозаик "Мишарска битка", рад академског сликара, Драгише Марсенића из Шапца. У првом одељењу изложене су фотографије и документа који сведоче о стању у Србији до избијања устанка 1804. године; у другом су изложени предмети, оружје и

	
<p>Сл. 1. Споменик на Чокешини</p>	<p>Сл. 2. - Споменик на Мишару</p>
	
<p>Сл. 3. – Споменик Милошу Поцерцу у Варни</p>	<p>Сл. 4. - Споменик Стојану Чупићу у Салашу Нођајском</p>
	
<p>Сл.5.- Споменик Зеки Буљубаши у Равњу</p>	<p>Сл.6.– Споменик кнез Иве у Шапцу</p>

Фото: Љ. Грчић

одећа из 1806. године, а у трећем се налазе портрети војвода који су учествовали у боју на Мишару, макета мишарског шанца и застава из I српског устанка. Централно место заузима "Вожд на мишарском беду", дело знаменитог сликара Милића од Мачве. Мишар је проглашен као знаменито место 1997. године (Стаменић и др., 2006). Познати вајар и сликар, некадашњи ученик Шабачке гимназије, Остоја Балкански, понудио је 2006. г. да без финансијске надокнаде, испред овог споменика постави скулптуру у облику металног иконостаса са 69 медаљона у бронзи најпознатијих Срба од 1804. до 1839. године, који би били урађени са оба лица. Бронзани иконостас, висине 5 m, дужине 4,5 m, ширине 50 cm, био би постављен на платоу поред пута, под правим углом у односу на Споменик, тако да га не би заклонио. Овај вредан уметнички пројекат, као и некадашња идеја познатог сликара Милића од Мачве, да Шапцу дарује своје слике, је одбијен (Глас Подриња, 2006).

Споменик Боју на Равњу (1813) у коме су оставили своје животе знаменити српски јунаци Зека Буљубаша и његови "голаћи", дело каменоресца Милана Најмана, подигнут је 1926. године у центру села Равња. На споменику пише: *За јуначка ваша дела, Васиона знаде цела! Кости су вам расејане, Ал с' победом увеличане! Спомен борбе за слободу, Нек имена ваша буду! Спомен подижу захвални Равњанци, године 1926.*

Споменик Боју на Дубљу (1815) подигнут је у центру села Дубља, у оквиру споменика учесницима ранијих ратова, који има статус споменика културе. На споменику је текст: "Боју на Дубљу 26. VII 1815".

Споменик царским јунацима и спомен костурница у Церкешу, подигнут је у знак сећања на херојство и жртве српске војске у Церској бици, 1914. године. Откривен је на Видовдан (28. јуна) 1928. године. Спомен костурница с капелом је подигнута по пројекту инжењера Сергија Багенског, руског емигранта који је био шеф Хидротехничког одељења у Шапцу. Споменик има облик природне стене-пирамиде, димензија 8,60 x 7,60 m, висине 10 m на чијој предњој страни је штит са оцилима и крстом и краљевском круном изнад и датум Церске битке 18. август 1914, испод којих стоји натпис *"Ваша дела су бесмртна"*. На врху споменика је орао који у кљуну држи ловоров венац, као симбол победе, изливен 1927. године у пуној бронзи у Немачкој (одакле је идуће године пренет у Шабац), тежак 950 kg. Висина спомен-костурнице је 18 m. На спомен-зиду постављено је 5 спомен плоча које уклесаним текстовима и ликовима подсећају на догађаје који су се овде збили 1914. године. Плоче су посвећене војводама Степи Степановићу, Радомиру Путнику, откривању споменика 1928. године, 28. прашком пуку и војницима и официрима српске војске страдалим током битке на Церу. Приликом полагања камена темељца у јесен 1927. године, у споменик су уграђене повеље Краљевине Срба, Хрвата и

Словенаца и Чехословачке Републике. У темељима костурнице су покопани посмртни остаци више од 10.000 погинулих српских ратника и жртава пренетих из масовних гробница у Поцерини (Ристић, 2005). Код школе у Текеришу ископане су кости 64 српска војника – рањеника које су зверски поклали аустро-угари. У овој костурници поред српских бораца, похрањени су и остаци чешких војника, припадника 28. прашког пука, који су одбили да пуцају у своју словенску браћу, и попадали од куршума аустро-угарске војске. Најмасовнија је била гробница у селу Добрићу у коју је било сахрањено 300 Чеха. Код споменика је, заједно са лобањом српског војника 2. прекобројног пука, пренета и пресађена младица названа "Војникова бресква", изникла из коштице која се нашла у његовим устима у току борбе. Споменик у славу Церске битке је на Видовдан 1928. године, открио краљ Александар I Карађорђевић. Народни музеј из Шапца 1979. године је у некадашњој капели, отворио сталну Меморијалну поставку "Церске битка", коју је 1989. године заменила изложбена поставка Војног музеја из Београда. Испред споменика су 1994. године постављене спомен бисте (попрсја 90 cm) четири истакнуте српске војводе: Степе Степановића (1856-1929), Радомира Путника (1813-1917), Живојина Мишића (1855-1921) и Петра Бојовића (1858-1945). Бисте представљају рад познате вајарке Радовановић (Вукоичић, 2002). Законом о заштити природе, 1978. године заштићена је околина Спомен костурнице у Текеришу, на површини од 0,36 ha (Јанковић и др., 1998). Споменик са костурницом је проглашен за споменик културе од изузетног значаја 1979, а Текериш као знаменито место 2001. године (Стаменић и др., 2006). Споменик у Текеришу је обнављан 1986. и 2004. г. (Ристић, 2005).

Споменик и спомен костурница жртвама Првог светског рата у порти саборне цркве у Шапцу. Монументални Споменик српском војнику, посвећен изгинулим Шапчанима у ратовима од 1912-1918. године, свечано је открио краљ Александар I Карађорђевић, 3. јуна 1934. г. Првог дана рата, 12. августа 1914. године, Шабац је доживео и највеће бомбардовање. Аустроугарски војници 44. пука су позатварали преостало становништво у веће кафане и болницу, а највећи број у порушену шабачку цркву. Таоци у цркви су три дана и три ноћи мучени, без воде и хране, потом су стрељани. После рата, у масовној гробници иза шабачке цркве, есхумирано је 157 лешева. Сахрањени су у заједничку гробницу у црквеном дворишту. Изнад хумке је 1934. године подигнут споменик. Испод споменика, на чијем врху је бронзана статуа српског војника-победника, налази се костурница. Пројекат споменика дао је вајар Франо Менгел Динчић из Котора, док је градњом руководио академски вајар М. Јовановић из Сремске Митровице. Динчић је урадио и поставио споменик, који има постоље од три степеника, стуб у виду осмокраке призме, са две фигуре, све од

белог мермера са Венчаца, са четири барелефа на боковима призме и фигуром војника, на врху, у бронзи (Јевтић, 1983). Скулптура, приказује српског војника у покрету, са развијеном заставом у једној и спушеном пушком у другој руци, који симболизују победу и ослобођење српског народа. Уз бочне стране стуба и постамента постављене су две симболичне скулптуре мушкарца и жене од белог мермера. Са предње и задње стране постамента су бронзани рељефи са сценама, које говоре о страдању недужног становништва за време аустроугарске офанзиве. Висина споменика је око 8 m (Чворић, 1982). На предњој страни споменика урезан је натпис: *"Жртвама у ратовима 1912 – 1918, Захвално потомство, 19 августа 1933. Шабац"*.

Споменик ратних одликовања у Шапцу. За своја страдања и за херојски отпор у Првом светском рату, Шабац је после рата добио три висока признања: *Француски Ратни крст са палмином гранчицом*, доделила му је Република Француска 8. јула 1920. године; *Ратни крст Чехословачке 1914 – 1918*, Шапцу је доделила Република Чехословачка. 13. јуна 1925; Карађорђева звезда са мачевима IV реда, најзначајније одликовање Краљевине Србије уручено му је 3. јуна 1934. То су највиша одликовања која је у Србији добио једино град Шабац. Крајем 2008. г., на Тргу шабачких жртава постављен је Споменик ратних одликовања града Шапца. Споменик висок 3,70 m, од камена из села Варна код Шапца, урадио је вајар Милисав – Мија Томанић, родом из Липолиста, који живи у Цељу. Споменик са постаментом, има облик тростране призме са шлемом, а на свакој страни укомпована су као орнаменти увећана шабачка одликовања урађена у бронзи.

Спомен – капела са костурницом у Мачванском Прњавору, коју неки с правом називају "Теле кула Западне Србије", подигнута је 1922. године у знак сећања на злочине које је починила аустроугарска војска у Прњавору 4. августа 1914. године и изгинуле ратнике у периоду од 1912-1918. године. У костурници испод капеле сахрањени су посмртни остаци 387 палих ратника и жртава аустро-угарске војске (РЗЗСК, 1998). Када је 28. септембра 1922. године извршен пренос костију у новоподигнуту костурницу, цело је село Прњавор било у црнини (Јеротић, 1968). Због огромних жртава и јуначког отпора непријатељу, Прњавор је указом бр. 22 од 9. јуна 1934. године, одликован за храброст Орденом Карађорђевог звезде с мачевима – четвртог реда (Јеротић, 1968). То је једино село у Србији које добило ово високо одликовање. Злочине непријатеља у Прњавору пред светску јавност изнео је др Рудолф Арчибалд Рајс, професор Лозанског универзитета. Спомен – костурница у Прњавору представља мању грађевину у облику псеудо – византијског стила. Изграђена је од камена у облику грчког крста, са куполом на пресеку бродова. Портали и

фасада капеле украшени су орнаментиком неовизантијског стила (Шашић, 1980). Изнад улаза постављена је мермерна плоча са натписом: *"Славно је за отаџбину умрети; Жртвама аустроугарских зверстава 4. августа 1914.г. подижу ову Костурницу као и споменик изгинулим ратницима 1912-1918. народ српски, За владе Њ. В. Краља Александра 1922.г."* Спомен – капела је подигнута по пројекту познатог српског архитекте Милана Б. Минића. Извођач радова је био Сава Шкорић (Јеротић, 1968). Орнаменте на вратима, терацо под и мозаик радио је ликорезац Јосиф Блажек. Фреско-декорацију у сводовима израдио је познати сликар Шпира Боцарић. У унутрашњости капеле, у три лунете, насликане су историјске композиције са тематиком страдања Прњавораца 1914. године, рађене у фреско техници: Стрељање код железничке станице у Лешници; Школа у пламену из које мајке кроз прозор избацују децу, а које аустроугарски војници дочекују на бајонете, као и Распеће седамнаестогодишњег младића, Николе Пејића између коња (Рајичић, 1977). На унутрашњим зидовима костурнице постављено је осам спомен плоча од белог мермера са уклесаним позлаћеним словима имена бораца из Прњавора који су изгинули на бојишници Првог светског рата; имена 27 лица која су стрељана на железничкој станици у Прњавору; имена 40 лица која су помрла у ропству; 70 имена изгинулих Прњаворчана на разним местима у селу; имена 90 прњаворских мештана који су 19. августа стрељани или живи закопани поред железничке станице у Лешници; имена 97 лица спаљених у кући Милутиновића у Прњавору; имена 49 бораца изгинулих у балканским ратовима; имена 50 лица спаљених у основној школи у Прњавору 17. августа 1914. године (Јеротић, 1968; Шашић, 1980). У Кинотеци у Београду пронађен је документарни филм Зарије Плавшића снимљен на свечаном освећењу костурнице 5. новембра 1922. године. Филмска трака је дуга преко 100 m. У знак захвалности и пијетета према искреном пријатељу Срба, становници Прњавора су 12. новембра 1922. године прогласили Арчибалда Рајса за почасног грађанина свога места (Рајичић, 1977). У црквеној порти у Прњавору подигнута је његова спомен-биста.

Спомен црква с костурницом у Дубљу код Богатића, подигнута је 1936. године. Сам храм Вознесења Господњег је посвећен обележавању 120. годишњице Боја на Дубљу, који се одиграо 26. јула 1815. године, када је Милош Обреновић поразио босанску турску војску. Током Првог светског рата, Мачва је била место великог судара Аустроугарске Прве, Пете и Шесте армије, с једне стране, и српске Треће армије (чију је окосницу чинила славна Дринска дивизија), II и I армије. Наиме, у крипти овог храма, уз верске обреде и војне почасте, заједно су сахрањени српски и аустроугарски војници који су погинули током Првог светског рата, 1914. и 1915. године на територији Мачве. На храму је уграђена спомен плоча са

текстом: *"Спомен костурница оних који у ратовима изгинуше као непријатељи на их смрт измири. Боље је човеку да буде пријатељ свих народа на да за живота има користи". "Ратницима 1914 – 1918. палим у Мачви подигнута трудом Дубљана и помоћи Министарства правде 1936"*. Крипта је означена посебном плочом на којој је одговарајући текст. У стакленој витрини су изложени предмети нађени приликом есхумације код погинулих српских и аустроугарских војника. На западном зиду крипте је уграђена мермерна плоча на којој је уклесан натпис: *"Помирени у вечном спокоју овде почивају остаци српских и аустроугарских војника погинулих у Првом светском рату 1914-1918."*

Спомен-црква Храма Светог Вознесења с костурницом у Дубљу проглашена је спомеником културе у оквиру споменика ослободилачких ратова Србије. Храм Вознесења Христовог у Дубљу, са спомен комплексом учесницима ослободилачких ратова 1912-1999, прво је културно добро на подручју Мачве које је од стране Владе Србије добило статус споменика културе од посебног значаја. У крипти су сахрањени посмртни остаци око 1000 палих ратника у I светском рату, са територије Мачванског среза. Костурница је 1979. године санирана, обезбеђена од подземних вода и уређена (РЗЗСК, 1998).

Спомен - костурница на Легету у Шашинцима, на месту страдања српске војске приликом преласка из Мачве у Срем 1914. године. Прво спомен обележје на Легету, подигла је 1917. године аустроугарска власт, са текстом на северној страни обележја, писаним на немачком језику: *"У спомен палим јунацима у битки на Легету 6.IX – 1914"*. На јужној страни споменика, према реци Сави и Мачви био је исписан текст ћирилицом: *"Овде почива 800 непријатељских јунака из битке на Легету 6.IX – 1914. Митровица 1917."* Нови споменик подигнут је 23. септембра 1923. године по пројекту др Илије Бајић из Сремске Митровице. Посмртни остаци војника сахрањени су испод споменика у пет гробница ограђених гвозденом оградом. Споменик висине 8 м, од армираног бетона и опеке, беле боје, има четвртасту основу, на коју налаже призма, а на призму пирамида. На северној страни, у горњем делу, израђен је грб у облику двоглавог орла са раширеним крилима, а јужну страну украшавају два рељефа у бронзи. На једној страни исписан је текст: *"Овај камен тек је трошан знамен, да се смртник бесмртности диви, а слобода и јединство рода, жртви вашој споменик су живи"* (Пајић, Чекеринац, 2006). Спомен шума Легет, површине 1,19 ha, је 1964. године проглашена као заштићена околина непокретног културног добра од стране Завода за заштиту природе Србије (Јанковић и сарадници, 1998).

Сл. 7. - Споменик војводи Брани

Сл. 8. – Споменик на Текеришу

Сл. 9- Спомен костурница у Шапцу

Сл. 10. – Споменик одликовања Шапца

Сл. 11.–Спомен костурница у Прњавору

Сл. 12. – Спомен костурница у Дубљу

Фото: Љ. Грчић

Спомен – гробље VI пуку у Лојаницама, на раскрсници владимирачког друма са путем Шабац – Ваљево. На споменику пише: *"Официрима, подофицирима, командирима, редовима 17. пешадијског пука, погинулом за отаџбину у борби код Шапца, августа 1914. године"*. У доњем делу споменика је цитат: *"Покољења за пјесму створена"* (Радовановић, 1985).

Споменик српском војнику-трећепозивцу у Штитару, посвећен изгинулим у ратовима 1876 - 1919. г., подигнут је 1922. године. На њему су уклесана имена 183 Штитарца, настрадалих у ратовима 1876 – 1919. године. Споменик су израдили браћа Марко и Нино Брежанин из Боке Которске. На каменом постољу приказана је исклесана фигура српског војника – трећепозивца са пушком и бомбом у руци. На предњој страни споменика уклесан је грб и текст: *"Благо гробу и у тами што сјаји; Ком кандило припаљују нараштаји"*. Урађен је у облику квадера димензије 2,10 x 2,10 m. Споменик је постављен на двостепени постамент. Укупна висина споменика је око 4 m (Шашић, 1981). Урађен је од гранита, који су из свог мајдана у Новом Селу, поклонили браћа Исаковић.

Споменици Јеврејима жртвама фашизма у Засавици II. Немци су 12. и 13. октобра 1941. године на бари Засавици, у потесу Полој, стрелићали 1057 Јевреја. На истом месту су и сахрањени у јами дугој 202 m, широкој 2-2,5 m и дубокој 2 m коју су ископали шабачки логораши (Јевтић, 2003). **Споменик јеврејским жртвама фашистичког терора** у Засавици II, са текстом на српском језику, подигли су Општински савези бораца Сремске Митровице и Шапца. **Споменик јеврејским избеглицима из Кладовског транспорта** са јеврејским обележјима на хебрејском језику, постављен 27. XII 2000. год., финансирани су Јевреји из Беча.

Спомен - гробље у Шапцу (у склопу Доњошорског гробља), на коме је сахрањено око 3.000 палих бораца и жртава фашистичког терора 1941 – 1945. године. У централном делу се налази Споменик у облику тросране пирамиде од белог мермера, висине око 4 m. Ту се пригодно, на Дан Европе, 9. маја сваке године, обележавају годишњице победе над фашизмом. На улазу у гробље са леве стране, постављена је бронзана плоча са следећим текстом: *"Овде почива три хиљаде партизана и жртава фашизма палих у борби против окупатора и домаћих издајника од 1941 до 1945. године"*. Део спомен гробља је претворен у Алеју великана Подриња. Пројекат је урадила Наранца Бркић, архитекта из Шапца. Решење је врло интересно.

Споменици знаменитим историјским личностима

Спомен плоча Луки Лазаревићу у Шапцу. У порти шабачке цркве сахрањен је поп Лука Лазаревић (1774-1852), устанички војвода родом из Свилеуве, који се истакао у боју на Мишару (1806) и постао

заповедник Шапца 1807. Поп Лука Лазаревић, легендом и истином, представља изузетну личност наше устаничке историје. Својом коњицом прославио је не само Шапчане, него и целу Србију. За исказану храброст је постао велики војвода шабачке нахије (Десница, 1979). Уз шабачку цркву св. Петра и Павла, 30. априла 1852. године, сахрањен је с највећим почастима. На гробу је постављен "мраморни белег" а у зиду цркве уметнута је плоча са епитафом од једанаест стихова, занимљиве и поетичне садржине, који је написао песник Јован Илић, професор шабачке гимназије: *"Крепком мишицом, срцем витешкијем, У најгоре доба по Србина, Кад, процвиће мало и велико, И Србија земља поносита, Крвавијем сузам проплакала, Роду своје послуживши вјерно: Овде лежи ЛАЗАРЕВИЋ ЛУКА, Штит Поцерја, цвјет српских јунака, А посинак врла Карађорђа! Проста земљо! којано га скриваш, Својом те је откупио крвљу "*. Лукина надгробна плоча спада међу најлепше српске епитафске споменике. Општински одбор удружења потомака ратника учесника ослободилачких ратова, који је основан у Шапцу, крајем априла 2005. године, планирао је да у Шапцу подигне Споменик поп Луки Лазаревић, али до данас то није остварено.

Спомен капелица кнезу Ранку Лазаревићу у манастиру Каона.

У време Првог српског устанка, манастирски конак је био претворен у болницу, где је лечен и умро буљубаша Живко Дабић, рањен у боју на Лозници. Приликом градње новог манастира 1892. године узидани су сви стари споменици и камене плоче, а спомен плоче кнеза Ранка Лазаревића и Живка Дабића, значајне за историју, узидане су у степениште (Подриње, 1960). На спомен плочи кнеза Ранка Лазаревића, уклесана је његова биографија: *"Село Свилеува. Здје почивајет раб Божиј Обор-кнез Ранко Лазаревић. Поживе на земљи лјет 45. Супруга јего бијаше Стоја, и родише се от њих два сина, Марко и Димитрије, и двије дичери, Марица и Марија. И тај кнез Ранко возрастом бијаше висок и богоразуман, и сва србска земља жаљаше јего. И уби га Бего Новљанин у Шабцу невером са 4 воина своја. А кад зачу Везир београдски Хаћим (Хаџи) Мустај паша, тешко му је мучно било за таки случај, те подиже војску на Шабац, и кад виде Бего силу везирову, он се затвори у град, и кад виде да се неморе бранити, он прокопа град те утече. И потруди се брат јего поп Лука, изнесе стену на покровеније брата својего, марта 3. 1800. године"* (Милићевић, 1876). Спомен црквица великомученика Авакума, подигнута је у Каони у знак сећања на обор кнеза Ранка Лазаревића, 2000. године, после двеста година од његове погибије. У време Ранкове смрти био је обичај да се једном човеку подижу два споменика – један крајпуташ, на месту где су се од њега опростили становници тога краја, а други на гробљу где је сахрањен. Тако је пред Други светски рат, професор Жика Поповић, у селу Брдарица нашао један споменик на коме пише: *Здје почивајет раб Божиј обор кнез*

Ранко Лазаревић, уби га Бег Новљанин марта 2. 1800. Споменик је пренесен у Музеј у Шапцу (Павловић, 2003).

На спомен плочи буљубаши **Живку Дабићу** који је погинуо у боју код Лознице 1807. године, уклесан је натпис: *"Село Јаутина. Здје почивајет раб Божиј Живко Дабић и погибе у рат турскиј и сербскиј. Бијаше првиј момак Господара Јакова. И поживи 30 љет. Бијаше разуман весма. И потруди се брат јего и изнесе стену на покровеније гроба брата својего, месеца маја 25. ден 1807 "*.

Споменик Јанку Катићу у Крнићу. Јанко Катић око (1770 - 1806), рођен у Рогачи под Космајем, био је војвода и један од главних организатора Првог српског устанка. Погинуо је у борбама са Турцима у селу Крнићу, на Дугим Њивама, код воде Петковице, 20 јула 1806. године, десетак дана пред славну Мишарску битку. Сахрањен је пред сибничком црквом на Космају. Његове кости касније су пренесене у село Рогачу и сахрањене у рогачкој цркви (Десница, 1979). У оквиру прославе стопедесетогодишњице Првог српског устанка 1954. године, у центру села Крнић, у коме је погинуо, подигнут му је споменик. На предњој страни споменика, изграђеног од црног гранита, уклесан је његов портрет.

Споменик Милошу Стоићевићу – Поцерацу у Варни. Милош Поцерац (1776-1811), војвода Првог српског устанка, рођен је у Великој Врањској у Поцерини. Истакао се у бојевима на Мишару и Лозници, а погинуо 1810. од хајдучке руке. "Име је овога славнога јунака познато из народни песама наши и изван народа Српскога", тако почиње Вук његову биографију. "Милош је био...врло весео и шалив; а јунак неисказани. Млого је његовом јунаштву помагало, што је све помишљао на Милоша Обилића, који је, као што се пева и приповеда, такође био Поцерац; а кажу, да га је и Црни Ђорђије тога опоменуо, кад га је завојводио". Кад је описао његову погибију од хајдука Преле Вук каже: "Тако погине јунак, кога ће се име певати: Докле тече сунца и мјесеца" (Вук Караџић, 1829). Поцерац је сахрањен покрај цркве у Добрићу. У црквеној порти у селу Варна, подигнут му је споменик од сивог мермера, у форми обелиска на двостепеном постаменту. Споменик је висок укупно 2,90 m, са текстом на чеоној страни: *"Милошу Стоићевићу, војводи Поцерском, о стогодишњици, благодарно потомство, 1911"*. После Мишарске битке, у шуми Китогу је задобио Кулинову сабљу, најсјајнији знак победе; ослободио је и своју мајку из ропства (Ранке, 1965).

Споменик Ивану Кнежевићу - кнез Иви од Семберије у Шапцу, подигнут је на улазу у Градски парк, 26. септембра 1937. године, пред стогодишњицу његове смрти а у оквиру прославе стогодишњице Шабачке гимназије. Споменик са попрсјем у сељачком копорану са тканицама око паса, урадио је вајар Душан Јовановић Ђукин (Марковић, 1975). О Ивану

Кнежевићу, који је 1806 г. откупио од Турака добрићко робље, Вук каже: "народ Српски, докле гођ својим језиком узговори, пјеваће му име, с највећим поштовањем и благодарности опомињаће га се (Караџић В., 1920). Рођен је у селу Дворовима, у Семберији (1760. године) и постао кнез по наслеђу. Догађаји које описује народна песма збили су се 1806. године, када је Кулин-капетан упао у јадарско село Добрић, где је побио 74 човека, и преко Семберије, Ивине кнежевине, потерао у Босну три стотине робова. Кнез Иво се одлучио да Кулину понуди откуп робља. Цена, коју је Кулин-капетан тражио, износила је осам хиљада рупија. Иво предаје Кулину сав новац, накит, оружје, а кад то није довољно, онда и домаћу реликвију, хришћанско знамење-икону. Видевши то, његова мајка пресвисла је од бола, чиме је за откуп робља, уствари, Иво дао и мајчин живот. После тога је Иво морао да побегне у Шабац, где је имао радњу (бавио се абациским занатом и трговином). После пропасти Првог српског устанка 1813. године, прешао је у Срем, одакле се око 1820. године, вратио у Шабац, где је постављен за члана Шабачког суда. По оснивању Шабачке гимназије 1837. године, радио је у њој као домаћин. Из тога времена потиче и слика "семберијског кнеза", рад познатог српског сликара Георгија Бакаловића, која се чува у Народном музеју у Београду. Кнез Иво је преминуо 12. јула 1840. године и сахрањен је на старом шабачком гробљу (Марковић, 1975). На надгробном споменику био је натпис: *"Овде почивају кости родољубивог кнеза Ивана Кнежевића, нахије Бељинске, из села Попова. Он је у време Карађорђево откупио 300 роба од Кулин Капетана за своју сопствену душу и за вјечни помен. Поживи љета 80, пресели се на вечност 29 јуна 1840 љета у Шабицу. Воздиже јего бељег Стефан Алексић, синовац, за спомен вјечни "*. На споменику кнежеве жене Марије, био је запис: *"Здје почива раба божја Марија, супруга кнеза Ивана Кнежевића, бившег оборкнеза Босанског, који је у време Карађорђево доста српски мајки обрадовао и робље из турски шака изкупио. Поживи са мужем 53 љета, претстави се 1837 љета "* (Милинковић, 1920; 1923).

Надгробна спомен плоча Милентију (Симеуновићу) Никшићу у Шапцу. Милентије Никшић, митрополит шабачко-ваљевско-ужички, упопан је у шабачкој цркви. Њега је по наређењу кнеза Милоша убио Марко Штитарац у владичином двору 16. јуна 1816. године. О овоме сведочи на зиду плоча, коју је поставио тадашњи шабачки владика Јоаникије Нешковић (1849-1854). Очувани натпис на плочи гласи: *"Овде с десна у овом храму код јужнијех при светом олтару врата, почива му бреније телесно трудившег се за Србство извесно: Милентија Симеуновића Старовлаха, званого Никшића, ужичкога, рудничко-ваљевскога пожешкога владике, шабачког архиепископа. Тридесет и шест он поживи лета. За род почи, и памет му вечна; шеснаестог јунија почину. Од својијех на ...*

погину! На хиљаду и осме стотине, шеснаесте Христове године." Испод стоји други натпис, који се односи на двојицу ђака који су са њим тада погинули: *"Ту Николић Милета и Зубанов Мита – оба здје су починули, кад су с њиме погинули"*. Не зна се када је ова плоча уништена (Поменик, 1940; Павловић, 2001).

Надгробни споменик Марку Штитарацу у Добрићу. Марко Штитарац је рођен у Д. Добрићу 1782. године, а умро је 1830. године у Варни. Сахрањен је поред цркве у Добрићу. Учествовао је у Првом и Другом устанку. Кнез Милош га је поставио 1815. године за капетана Поцерине, а 1816. године за кнеза у Мачви и Поцерини, али му је у Мачви био помоћник Сима Катић (Милићевић, 1888). "Оданост овога човека Милошу била је слепа и бездушна. Он је био тај коме је за време устанка од 1815. Милош поверио на чување своју фамилију и који се закleo био жени свога господара, племенитој и дичној Љубици, да ће и њу и децу јој поклати пре него их пустити да живи падну Турцима у руке" (Taillandier, 1871; 1990). Марко Штитарац, кнез поцерски и мачвански, био је пре Првог устанка терзија, под Карађорђем се "одликовао", после пада Србије отишао у хајдуке, а кад је плануо Други устанак, он се "истакао" (Ђорђевић, 1924).

Надгробни споменик буљубаши Илији Срдану у Прњавору. Срдан је рођен 1870. године у Прњавору, учествовао је у Првом и Другом српском устанку. Његовим јунаштвом, отреситошћу и лепоречивошћу хвалио се Чупић и Карађорђе. Описан је као прави патриота, један од организатора Другог српског устанка у Мачви и Поцерини. Умро је 1835. године и сахрањен на гробљу у Прњавору (Милићевић, 1876).

Споменик Зеки Буљубаши и његовим голаћима у Равњу. Јова Глигоријевић „Зека“ (1785 – 1813), јунак из Првог српског устанка, рођен је у Новој Вароши. Био је буљубаша на Дрини. Прославио се бојем на Равњу и Засавици 1813, где је са својим "голаћима" и погинуо. У центру села Равња, подигнут је 1926. године *Споменик Зеки Буљубаши и његовим голаћима погинулим овде 1813. године и ратницима Равњанима изгинулим за отаџбину у ратовима од 1912 до 1918. године*, дело каменоресца, Милана Најмана из Митровице. На крају Равња према М. Митровици налази се стабло старог храста, пречника око 2 m, висине преко 20 m, у народу званог "грм Зеке Буљубаше", које је заштићено као меморијални природни споменик 1980. године (Јанковић и сарадници, 1998). Зека Буљубаша је сахрањен у Прњавору (Десница, 1979).

Споменик Пантелији Григорићу - "Воденичару Деви" у Глоговцу. Пантелија Григорић, трговац, рођен је 1776. године у Црној Бари, а умро 1860. у Глоговцу. Њега је као "воденичара Деву" на Дрини, који је добро је познавао "хајдучке данике и зимовнике", у роману "Хајдук Станко" овековечио Јанко Веселиновић. Био је један од организатора Првог

српског устанка у Мачви. Јаков Ненадовић је 24. марта 1807. године упутио писмо Деви – да одмах иде у свој крај и да диже народ на устанак (Перовић, 1978). Карађорђе је из Срема, у коме је боравио (1813-1817), прелазео је у Србију и "долазио 3-4 пута к Панти Воденичару" (Десница, 1979). На његовом надгробном споменику, који је уграђен на источном зиду цркве у Глоговцу, стоји натпис: *Рађамо се да мremo а мremo да живимо. Отечество љубљећи и свакога на добро упућујући*".

Сима Катић – Прекодринац, војвода, родом из села Попова у Семберији. Учествовао је у бојевима на Равњу и на Дубљу са сто "голаћа". После Другог српског устанка доселио се са породицом у Глоговац. Милош га је поставио за помоћника кнез Марка Штитарца. Основао је Цркву св. Вазнесења у Глоговцу, на реци Батару. Умро је 1832. године, а сахрањен је до црквених темеља у Глоговцу. Временом је црква пропала и на њеном месту подигнута је 1930. године нова, посвећена светим апостолима Петру и Павлу (Православна енциклопедија, 2002).

Споменик Стојану Чупићу – "Змају од Ноћаја" у Салашу Ноћајском. Стојан Чупић, војвода Првог српског устанка, истакао се у бојевима на Мишару и Салашу Црнобарском. Убили су га Турци у Зворнику 1815. г. Рођен је као Стојан Добриловић у Пиви 1765. године. Пресељено се у Мачву, у село Црнобарски Салаш, као дете и био усвојен од неког Страхине Чупића, од кога је добио презиме. После састанка са Карађорђем крајем 1804. године, Чупић је подигао народ Мачве на устанак (Десница, 1979). Карађорђе га је 1806. године поставио "за војводу Мачванског". Чупић је у народним песмама опеан као прави Змај Мачве "од како је гавран поцрнео, није змија гују дочекала као Чупић Мехмед – капетана у широком пољу Салашкоме". Земни остаци Змаја од Ноћаја пренети су 1988. године из Малог Зворника, из дворишта Сафета Хамзића, у Салаш Ноћајски и сахрањени покрај његове цркве. Из Зворника пренет је и надгробни споменик, израђен од белог базалта. На његовом предњем делу уклесан је грб Стојана Чупића у облику орла, испод кога стоји натпис: *У славу Бога и, За покој душе, Краља Александра, За срећу и дуг живот, Краља Петра II, За сјај и величину Југославије, Соколско друштво Зворник, Уз помоћ грађанства и српске – православне цркве, Општине, изврши свој завет, Подигнувши овај Споменик, Војводи, Стојану Чупићу, Змају од Ноћаја, мучки убијеном у Зворнику 1815. године. Споменик је подигнут 6. IX 1938. године.* У порти цркве, његове задужбине у Салашу Ноћајском, подигнут му је 1990. године споменик, рад академског вајара Станимира Павловића из Београда. Бронзана стојећа фигура "Змаја од Ноћаја", по димензијама већа од природне величине, смештена је на правоугаоном постаменту од црног гранита. Од 1993. године у црквеној порти се одржавају "дани војводе Стојана Чупића".

Надгробни споменик Поп Карану у Шапцу. Ђорђе Карановић - поп Каран, "чувени јунак и војвода босанских устаника из 1876-1878. године", родом из Босанске Крајине, који је службовао у цркви у Јаловику, и сахрањен на Доњошорском гробљу у Шапцу. Поп Стеван Каран и његов брат Ђока (Ђорђе) побегли су из турске тамнице из Костајнице и дошли у Шабац (Посавотамнава, 1983).

Надгробни Споменик Проти Николи Смиљанићу у Мачванском Белотићу. Никола Смиљанић (1760 - 1815), прота и народни вођа, учествовао је у борбама по Мачви у Првом и Другом српском устанку. Рођен је у селу Бадовинци, а одрастао у селу Белотићу. Презиме је добио по мајци. Отрован је, наводно по наређењу Марка Штитарца, у манастиру Каона 1815. године. Сахрањен је у Белотићу на месту званом "Двор". Стари надгробни споменик, а и нови који су подигли потомци 1964. г., налази се код нове цркве у Белотићу (Павловић, 2004).

Надгробни споменик Цинцар Марку у Шапцу. Цинцар Марко (1777-1822), рођен у Белицију (Албанија), у овај крај дошао је почетком XIX века. Истакао се у бојевима на Мишару и Дубљу. У време кнеза Милоша био је кнез у Посавини. Преминуо је у Шапцу 10. фебруара 1822. године и сахрањен на Доњошорском гробљу (Милићевић, 1876).

Надгробни споменик Милосаву Бакалину у Шапцу. Милосав Бакалин, пореклом из Херцеговине, дошао је у Шабац око 1800. године и отворио бакалницу. Истакао се у многим борбама у време Првог и Другог српског устанка, као изузетно храбар ратник. Касније постао је дипломата књаза Милоша. Његов мегдан са Пејзом Мехмед – агом, у току борби у Лозници 1810. године, опевао је гуслар Филип Вишњић. Умро је 1823. године у Шапцу.

Глувац Михајло, родом из Каменице у Тамнави, одликовао се јунаштвом у свим бојевима уз Поп Луку Лазаревић. Непажњом тобције, погинуо је од топа, у шабачком граду, 1810 године (Милићевић, 1876).

Спомен биста војводе Милића Дринчић подигнута је у спомен познатог Боја на Дубљу, који се одиграо 26. 7. 1815. године, у коме су погинули двојица српских војвода: Милић Дринчић из Беочина из рудничке нахије и Сима Ненадовић из Ваљева. Спомен - биста војводе Милића Дринчића (1775-1815), постављена је у оквиру споменичког комплекса 1995. године, као поклон општине Горњи Милановац. Биста је дело вајара Небојше Савовића – Неса из Горњег Милановца. Иначе, Сима Ненадовић, најмлађи брат Јакова Ненадовића, био је први српски школовани официр, који је непосредно по завршетку Војне академије у Санкт Петербургу јуначком смрћу погинуо у боју на Дубљу 14. јула 1815. године (Караџић, 1928).

Спомен плоча генералу Ранку Алимпићу (1826- 1882) у његовом родном месту Накучанима. За време кнеза Милана Обреновића, 1876.

године био је један од четворице српских генерала. Алимпић је био ђак пруске Ратне академије и неко време је стицао искуство у пруској војсци као официр хусарског пука (Николић, 2000). Био је командант дринског корпуса у српско – турском рату 1876 и 1877. године, затим члан Државног савета, министар грађевина. У цркви, на јужном зиду, налази се спомен плоча Ранку Алимпићу. Испод црквене порте је камена чесма „Ранковац“, коју је 1884. године подигла његова удовица Милева.

Споменик војводи Брани (Бранивоју Јовановићу) у Шапцу, подигнут је 1. септембра 1908. године на Баиру, крај тадашњег Марвеног трга, као први јавни споменик у Шапцу. Данас се налази у дворишту Медицинске школе. Овај споменик посвећен је свим четницима изгинулим по Македонији од 1904-1907. године у борбама против Бугара и Турака, а назван је по њиховом војводи. Споменик има форму обелиска који се сужава ка врху и постављен је на степенасте постамент. Висина му износи 3,50 м. Израђен је од радаљског мермера и ограђен ланчаном оградом коју подржавају камени стубови (Чворић, 1982). На предњој страни споменика налази се слика Војводе Бране, а на бочној страни текст: *"Преко гробова светих – Слобода ниче! Жртвама овако – храбро палим Срби се диче! Слава вам Брано, Богдане, Лазо! И други јунаци! Ваша ће имена вечно сјати Ко сунца зраци."* На споменику је уклесано 30 имена и презимена четника а међу њима десет војвода, који су настрадали у периоду од 1904 – 1907. године на Косову и у Македонији.

Спомен бисте Стојану Новаковићу у Шапцу. Стојан Новаковић (1842-1915), био је академик, научник, државник и књижевник. Спомен бисте постављене су у парку код Соколане и у дворишту основне школе која носи његово име.

Спомен биста Арчибалду Рајсу, у црквеној порти у Прњавору, дело познате вајарке Дринке Радовановић, свечано је откривен 1994. године (Вукоичић, 2002). Сваке године, 8. августа, обележава се годишњица смрти др Арчибалда Рајса (1876-1929), швајцарског лекара и публицисте, почасног грађанина Мачванског Прњавора, који је као члан комисије за утврђивање ратних злочина аустријских и бугарских окупатора у Србији, свету открио истину о страдањима Срба и зверствима Аустроугара над Мачванима 1914. године. Грађани Прњавора су се на достојан начин одужили великом пријатељу и саборцу српског народа. Главна улица и Дом здравља у Прњавору носе његово име.

Спомен биста Краљу Александру I Карађорђевићу у Прњавору, у црквеној порти, откривена 1996. године, дело је вајарке Дринке Радовановић (Вукоичић, 2002).

Спомен-обележја новије историје

Споменици народним херојима Другог светског рата. Вајарка Вида Јоцић урадила је бисту Вере Благојевић. Остале бисте урадили су вајари Стева Боднар, Владета Петрић и Миодраг Живковић (Филиповић, 1975). **Спомен биста Драгана Срњића – Падобранца**, народног хероја, родом из Шапца, откривена је 1958. године, испред Дома синдиката. Споменик четворици браће Срњић – Драгану, Момчилу, Михаилу и Душку, изгинулим 1941. године, подигнут је на спомен гробљу у Шапцу. Њихова трагична судбина, надахнула је познатог шабачког песника Владимира Јовичића да испева стих који је као епитаф исписан на њиховом заједничком споменику: *"Полетели су тамо, где се за слободу бије, четири рођена брата, ни један се вратио није, из овог високог јата"* (Младеновић, 1978). **Спомен - биста Вере Благојевић**, народног хероја из Шапца, откривена је 1958. године испред Библиотеке у Шапцу. **Спомен – биста Александра Станковића – Лале**, народног хероја, родом из Равња, откривена је у Богатићу 1958. године. **Спомен – биста Добросав Радошављевића – Народа**, народног хероја, испред Поште у Шапцу, откривена је 1958. године. **Спомен-биста Мике Митровића**, народног хероја, родом из Богатића, постављена је испред Медицинске школе 1958. године. **Спомен – биста Небојше Јерковића**, учитеља из Огара, откривена је 23. октобра 1961. године на скверу испред Нове робне куће.

Споменик дечаку Слави Ковићу у Шапцу, коме су фашисти уре-зали звезду петокраку на челу, дело вајара Солдатовића, постављен је у малом парку код Соколане.

Спомен-комплекс Бубања, у Глушцима, подигнут је на крају села, на ивици велике шуме крајем јуна 1958. године, у знак сећања на 29. јун 1941. године, када је ту одржана Окружна партијска конференција, на којој је донета одлука о подизању народног устанка у Мачви и Подрињу и формиран Мачвански партизански одред (16. јул 1941. године). Као меморијална амбијентална целина Бубања је уређена 1975. године. Споменик је урађен од тесаног гранита у виду зарубљене пирамиде. Била је изграђена бетонска бина и амфитеатар са око 1.000 седишта. Спомен парцела на површини од 5,62 ha, заштићена је 1978. године, као меморијални природни комплекс. Од Глушаца до Бубање је изграђен асфалтни пут. Данас је овај спомен-комплекс услед одбачене идеологије комунизма, запуштен и потонуо у заборав, иако као излетиште и еколошка оаза усред Мачве, у близини града, заслужује бољу будућност.

Спомен пирамида у Богатићу представља споменик руководиоцима Мачванског партизанског одреда, на месту где је 7. августа 1941. извршена успешна акција за ослобађање ове варошице. Богатић је прво

место у Србији које је било ослобођено од Немаца. Испод споменика су сахрањени посмртни остаци народног хероја Миодрага – Мике Митровића, родом из Богатића (Група аутора, 1960).

Спомен-гробље у Сремској Митровици, подигнуто поред Православног гробља, које "представља једно од најтрагичнијих стратишта у II светском рату", проглашено је за културно добро 1977. године. На том месту усташе су убиле "неколико хиљада мушкараца и жена од 1941 до 1944. године" (Жигмундовац, 1995), међу којима је велики број био из северне Мачве. Пројекат уређења спомен гробља исказан кроз "хумке и могиле, травњаке и дрвеће", израдио је београдски архитекта Богдан Богдановић (Прица, 1980).

Споменик припадницима Церско-мајевичке групе у манастирској порти у Радовашници, подигнут је 2003. године. У Поцерини је августа 1944. г., од ђака који су се већ налазили у четницима и од омладинаца из Недићеве Националне службе, формиран Четнички ђачки батаљон, који се са осталим четницима (око 12.000), повлачио на запад, преко Дрине у Босну. Код Босанског Брода, због напада усташа, одлучили су да се врате у Србију, у три колоне. У саставу леве колоне, ишао је и Четнички ђачки батаљон ("Рачићев") од око 110 омладинаца, који је у Црњелову, у Семберији, 15. децембра 1944. г. подељен у две чете. Истог дана су јаке партизанске снаге прешле у Босну, и у селу Попови на Дрини заробиле и побиле Прву чету Ђачког батаљона, њих 55 (Рељић, 2006). На споменику је текст: *"Крв ће ваша докле сунце грије, чувати образ српске историје. Не могу се помирити с тиме што не могу свијем знати име. Те нијесу жалили да гину за јуначку домовину њину"*.

Спомен – црква „Света Петка“ у Шапцу, код Старог железничког моста на Сави, изграђена је 2004. године у спомен на жртве комунистичког режима крајем 1944. и 1945. године. У Шапцу је на старом мосту "ликвидирано" око 2.000 људи, чији гробови до данас нису познати. Ово јединствено обележје саграђено је на иницијативу Удружења грађана "Мост" из Шапца. Унутрашњост цркве је фрескописао мр Душан Недељковић, академски сликар из Шапца ("Мост", 2006).

Остала спомен - обележја

На некадашње епидемије куге које су харале овим крајем у 19. веку данас подсећају спомен обележја у Мачванској Митровици, Трбушцу и Црној Бари. *Споменик св. Амвросију у Мачванској Митровици*, у самом центру града, подигнут је у знак захвалности поводом престанка епидемије куге 6. децембра 1850. године. Подигао га је трговац Милош Лекић 7. децембра 1866. године (Тодоровић, 2006).

Две мермерне плоче из "великолепне резиденције" тј. конака Јеврема Обреновића чувају се у Шабачком музеју. Једна је била постављена на предњој страни фасаде Конака, на којој је текст: "Господару Јеврему Т. Обреновићу 1790 – 1856; 20. маја 1890, у Шапцу, Благодарна општина шабачка". На другој плочи, уклесан је текст: "У овој соби рођен је Милош Јеврема Обреновића 13. новембра 1829." (Јевтић, 1983). Тај Милош био је касније отац краља Милана Обреновића.

У свим насељима Мачве, шабачке Посавине и Поцерине постоје, углавном колективна спомен-обележја, исписана непрегледним бројем имена изгинулих мештана у Првом и Другом светском рату, која нису увек дела уметничке вредности али су, неоспорно, спонтани изрази поштовања. Код манастира Чокешина у пролеће 1934. године, војвода Пећанац је открио Споменик *Милану Ковинићу и Божидару Милосављевићу*, четничким поручницима, погинулим у бици на Дрини 1915. године (Подрински весник, 2/1934). Споменници *ђенералу Дражи Михајловић* подигнути су на центру Црнобарског Салаша и у Вукошићу на приватном имању. Најновији јавни споменици посвећени су војницима погинулим у грађанском рату у Хрватској и Босни и Херцеговини (Бадовинци) и у НАТО бомбардовању 1999. године (Глушци). Вредност проучаваног простора чине и надгробни споменици XIX века, који се налазе у црквеним портама.

Споменици подигнути у епохи социјализма у Мачви, Шабачкој Посавини и Поцерини, као култни објекти, повезани са идеологијом комунизма, данас су запостављени и заборављени или руинирани. Намерно и ненамерно рушење споменика је акт ниске културе и супростављања традицији српског народа да ревностно пази и чува света места своје прошлости. Демократија изискује уважавање према различитом.

Закључак

Богато споменичко наслеђе на најбољи начин сведочи о значају који је Мачва, Шабачка Посавина и Поцерица имала у српској историји, посебно у XIX и почетком XX века. Подигнути су бројни споменици као сведочанства о пресудним историјским догађајима, личностима и њиховом деловању у националној историји. Победе и страдања у Првом српском устанку и у Првом светском рату инспирисале су многе уметнике. Многа спомен обележја носе у себи и значајан уметнички израз, пун симболике. Поетски текст уклесан на споменику у Чокешини на дирљив начин описује смрт браће Недића. Својом лепотом и величином истичу се споменик Карађорђу и мишарским јунацима, споменик Зеки Буљубаши и његовим голаћима, споменик Стојану Чупићу "Змају од Ноћаја". На каменој плочи узиданој на зиду шабачке цркве уклесан је поетски текст пес-

ника Јована Илића, изражен у виду похвале поп Луки Лазаревићу. У порти шабачке цркве постављен је споменик Српском војнику, који се као неустрашиви стражар издиже са каменог стуба и својим истакнутим положајем привлачи пажњу пролазника. Посмртни остаци многих бораца су из појединачних гробова премештани у заједничке спомен костурнице, где су на достојнији начин сахрањене и обележене жртве појединих бојева. Крајем XIX и у првој половини XX века подизане су спомен капеле, па и читаве цркве са криптом и обележавани су поједини гробови и заједничке костурнице (у Чокешини, Прњавору, Дубљу, Текеришу, Шапцу, Легету). Нека спомен обележја, постају и нека врста ходочашћа (Мишар, Текериш). Она су често оплемењена културно-уметничким манифестацијама инспирисаним одговарајућом тематиком. Такви меморијали побуђују туристе да оживе успомене, да сазнају нешто више о ономе што се у одређеним историјским тренуцима збивало, да жртвама одају дужну пошту. Културно-историјски споменици изузетно много значе у оцењивању једне туристичке дестинације. Многи споменици Мачве, Шабачке Посавине и Поцерине настали у славу великих догађаја или значајних личности, који су подигнути од краја XIX века па наовамо са циљем да пренесу историјску поруку, нису довољно познати ширем кругу потенцијалних туриста, нити маркетиншки обрађени у туристичкој реклами.

Литература

- Апостолов, Н. (2003). *Туристически ресурси*. Варна: Икономически университет.
- Вујић Ј.: Путешествије по Србији, Будим, 1828 (репринт Г. Милановац 1999).
- Вукоичић, Б. (2002). *Радовановић Дринка*. Београд: НИЦ "Војска".
- Група аутора (1960). *Подриње*. Шабац: НИУ "Глас Подриња".
- Десница, Г. (1979). *Великани Србије у XI и XX веку*. Београд.
- Ђорђевић, Р. Т. (1924). *Из Србије кнеза Милоша, становништво-насеља*. Београд.
- Жигмундовац, М. (1995). Проглашена културна добра профане и сакралне архитектуре у Сремској Митровици. У књ. "Сунчани сат", 5. Сремска Митровица.
- Јанковић, М. М., и сарад. (1998). *Пет деценија Завода за заштиту природе Србије*. Београд.
- Јевтић М. (1983): Урбанистичко – архитектонско – комунални развој Шапца, Годишњак Историјског Архива Шабац (ГИАШ), бр. 17, Шабац.
- Јевтић, М. (1983). Насеља, становништво, становање. У: *Посавотамнава*. Шабац.
- Јевтић, М. (2003). Јеврејска школа у Шапцу у XX веку. У књ. *Шабац и Јевреји у сусрету* (приредио М. Јевтић). Београд: "Београдска књига".
- Јеротић, Т. (1968). Страдање Прњавора 1914. године. *ГИАШ*, 6. Шабац.
- Јовановић Н. (2003). Јеврем Обреновић – скица једне политичке каријере. Историјски часопис, књ. L, стр. 99-130. Београд: Историјски институт.
- Караџић, В. (1829). Милош Стојићевић, војвода Поцерски. *Даница* 27., 258 – 260.
- Караџић, В. (1820). Иван Кнежевић. *Даница*, СИЕСп I 292.

- Марјановић В. (2009). Антропологија историјске стварности у Документационом центру Националсоцијалистичке партије у Нирнбергу. У књ. *Спомен места историја – сећања*. Београд: Етнографски институт САНУ, 117-130.
- Марковић, Р. (1975). Кнез Иво од Семберије. ГИАШ, XII. Шабац.
- Међународна повеља о конзервацији и рестаурацији споменика и споменичких целина*. Венеција. 1964.
- Милинковић М. у "Подрински весник", 8 август 1920; "Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор", 1923, Шабац.
- Милеуснић, С. (1995). *Водич кроз манастире у Србији*. Београд: СКЗ.
- Милићевић, Ђ. М. (1888). *Поменик знаменитих људи у српског народа новијег доба*. Београд.
- Милићевић, Ђ. М. (1876). *Кнежевина Србија*. Београд.
- Младеновић, С. (1978). *Народни хероји Подриња*. Шабац: "Драган Срњић".
- Николић, Д. (2000). *Српске восковође*. Деспотовац: НБ "Ресавска школа".
- Николић, М. (1997). Устанички шанчеви на Дрини и Мишарски шарампов 1804 – 1813. *Зборник радова Бој на Мишару*. Народни музеј Шабац.
- Павловић, М. (2001). *Манастир Радовашиница*. Шабац.
- Павловић, М. (2004). *За крст часни, светиенско шабачко-ваљевоке епархије у I и II устанку*. Шабац: "Глас цркве".
- Пајић, М. и Чекеринац, Б. (2006.). Срем. У књ. *Србија*, ИА "КСЕ – НА". Београд.
- Перовић, Р. (редактор) (1978). *Први српски устанак – акта и писма на српском језику*. Књига I, 1804-1808. Београд: Народна књига.
- Прица, Р. (1980). *Спомен гробље у Сремској Митровици*. Сремска Митровица.
- Рајичић, М. М (1977). *Прњавор II*. Шабац.
- Ранке, Ј. (1965). *Српска револуција*. (Der Serbische Revolution. Hamburg. Pethes. 1)
- Релић, Т. (2006). Шабачка младост покошена у Поповима. *"Мост"*, 3. Шабац.
- Републички завод за заштиту споменика културе (уредник Милић М.) (1998). *Чувари баштине 1947-1997*. Београд.
- Ристић, Д. (1978). Обнова споменика ослободилачких ратова. *Гласник Друштва конзерватора Србије*. 29. Београд: РЗЗСК, 142-144.
- Smith, M. K. (2003). Issue in *Kultural Tourism Studies*, Routledg, s. 51.
- Стаменић, Д., и др. (2006). *Споменичко наслеђе Колубарског и Мачванског округа*. Ваљево: Завод за заштиту споменика културе "Ваљево".
- Taillandier, Saint Rene (1999; Парис, 1871). Србија Карађорђа и Милоша: историјска студија. Нови Београд: Студио Ars Medica
- Тодоровић, М. (2006). *Никола П. Марковић – ктитор храма светог оца Николаја у Мачванској Митровици*. Мачванска Митровица: СПЦ.
- Филиповић, С. (1975). Неговање револуционарних традиција НОР. *ГИА* Шабац.
- Чворић, Д. (1982). Споменици и спомен обележја у Подрињу. *ГИА* Шабац.
- Чупић, Ј. (1900). Манастир Чокешина. *Весник српске цркве*. св. 4. Београд.
- Шашић, Б. (1980). Споменици и спомен обележја у Подрињу. *ГИА* 14. Шабац.
- Хуусконен Н. М., Глушанок Т. М. (2007). *Практика екскурсионной деятельности*. Москва. Санкт Петербург: Международная Туристская Академия.
- Шашић, Б. (1981). Споменици и спомен обележја у Подрињу. *ГИА* 15. Шабац.

Гласила: „Глас Подриња“, април 2006; „Подриње“ 1960; „Подрински весник“, 2/1934; „Мост“, часопис удружења грађана – Шабац, 2006.

Ljiljana Grčić

**MONUMENTS OF HISTORICAL EVENTS AND PERSONS IN MACVA,
SABACKA POSAVINA AND POCERINA IN THE FUNCTION OF TOURIST
DEVELOPMENT**

Summary

Wealthy monumental heritage is a testimony of the importance of Macva, Sabacka Posavina and Pocerina in Serbian history, especially during 19th and the beginning of 20th century. Numerous monuments had been built as a proof of a key historical events and persons in national history. Monuments in Macva, Sabacka Posavina and Pocerina that have the purpose to deliver historical evidence, are not sufficiently known to the wider circle of potential tourists neither represented through the touristic marketing.

ЦВИЈИЋЕВИ ДАНИ У ЗРЕЊАНИНУ

Домаћин манифестације Цвијићеви дани 2008. године, била је Основна школа "Др Јован Цвијић" из Зрењанина. Били су то други сусрети ученика и наставника цвијићевих школа у граду на Бегеју, који је одувек показивао висок степен гостопримства и на посебан начин доприносио значају манифестације. Пријем гостију обављен је у Основној школи "Др Јован Цвијић" у петак, 17. октобра. Гости су са интересовањем разгледали изложбе у просторијама школе, а делегати уприличили службени разговор са директорком школе и председником Српског географског друштва. Уз богат коктел, размењивана су искуства из рада школе, организације наставе, ваншколских активности и сл. Наставак програма уследио је у градском позоришту "Тоша Јовановић", где је одржана свечана академија.

Директорка школе домаћина, Вера Дамњанов, поздравила је присутне и пригодним говором указала на значај сусрета и дружења. Иза тога је проф. др Стеван Станковић одржао предавање о животу и научном делу Јована Цвијића. Ученици школе из Зрењанина сценским приказом на тему Цвијићевци у Панонији, на најбољи могући начин су се представили посетиоцима и зато су награђени одговарајућим аплаузом. За госте је организован ручак, а затим је следио ђачки квиз и дружење у школској физкултурној сали. Победницима су уручени пригодни поклони. Свечана вечера организована је у ресторану "Европа".

У суботу, 18. октобра, у сали биоскопа "Синема" одржан је семинар за географе из Зрењанина и околине. Предавачи су изложили следеће теме: др Велимир Јовановић – Тектонски покрети и земљотреси, др Марина Тодоровић – Рурални туризам у Банату, др Анђелија Ивков – Резултати нових истраживања методике наставе географије, Јована Бранков – Туристичке вредности специјалних природних резервата Баната, Душанка Милош – Презентација града Зрењанина, Бојана Жујовић - Туристичко-географски приказ Комова, мр Драгана Милијашевић – Пловидба рекама Србије и др Љиљана Живковић – Савремена туристичка презентација Дурмитора. За све учеснике манифестације Цвијићеви дани организован је излет до села Бело Блато. Пријатан боравак у етно кући у селу препознативих карактеристика, дуго се памти, као и свеукупно гостопримство колега из Зрењанина. На завршној свечаности договорено је да домаћин Цвијићевих дана 2009. године буде Основна школа "Др Јован Цвијић" из Смедерева, а 2010. године Основна школа "Јован Цвијић" из Лознице, када ће у родном граду великана наше науке, пригодном свечаношћу бити обележена и стогодишњица постојања и рада Српског географског друштва, чије је оснивач и председник од 1910. до 1927. године био Јован Цвијић.

Стеван М. Станковић